

7. Дубенко О.Ю. Порівняльна стилістика англійської та української мов: [навч. посібник] / О.Ю.Дубенко. – Вінниця: Нова книга, 2005. – 224 с.
8. Кононенко В.І. Українська народна фраземіка: трансформації образу / Мовознавство. – 1993. – №5. – С.21–27.
9. Ягер И. Лингвострановедческое комментирование культурного компонента русских фразеологизмов / Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / И.Ягер. – М., 1979. – С. 160-169.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Баранцев К.Т. Англо-український фразеологічний словник / К.Т.Баранцев. – К.: Знання, 2005. – 1056 с.
2. Кунин О.В. Англо-русский фразеологический словарь / О.В.Кунин. – М.: Русский язык, 1984. – 942 с.
3. Медведєва Л.М., Дайнеко В.В. Англо-український словник парних словосполучень / Л.М.Медведєва, В.В.Дайнеко. – К.: Українська енциклопедія, 1994. – 253 с.

Анотація. В статті розглядається національно-культурна специфіка фразеологізмів з анімальним компонентом horse (кінь) в англійській та українській мовах. При зіставленні мовних конструкцій, які властиві британській та українській культурам, було виявлено, що в англійських реченнях переважають означено-особові конструкції активного стану, а українські є безособовими і пасивними.

Ключові слова: національно-культурна специфіка, анімальний компонент, конструкції активного стану, британська культура.

Summary. The article considers national and cultural characteristics of phraseological units with animal component horse in English and Ukrainian. Comparing language constructions which are peculiar for British and Ukrainian cultures we found out that English sentences are mostly attributive and personal constructions used in Active Voice while Ukrainian are impersonal and Passive.

Key words: national and cultural characteristics, animal component, constructions used in Active Voice, British culture.

УДК 811.161.2'38:821.161.1–3.Г1/7.08

Філінюк В.А.

АПЕРЦЕПЦІЯ ГОГОЛІВСЬКОГО ОБРАЗУ ПРИРОДИ (НА МАТЕРІАЛІ “ВЕЧОРИ НАПЕРЕДОДНІ ІВАНА КУПАЛА”) МИКОЛИ ГОГОЛЯ

Одним із найважливіших динамізаційних факторів художнього тексту дослідники називають образ, що є результатом художнього пізнання дійсності та водночас виступає складним й центроорганізуючим поняттям, яке “лежить на перетині двох систем: прямого значення та переносного, які утворюють художній зміст” [11, 69]. Власне, образ перебуває на перетині семантичних полів різних складників, які творять структуру твору; образ об’єднує “дані, що надходять різними каналами зв’язку людини зі світом, із яких провідним виступає зорове сприйняття” [1, 73].

Аперцепцію в мовознавстві визначають як усвідомлене сприйняття, що виникає на основі попереднього досвіду і знань [4, 36], як “залежність сприйняття від попереднього індивідуального досвіду людини, її знань, інтересів, актуальних для неї потреб, яка полягає у включенні нових об’єктів до наявної в людини системи уявлень” [13, 104]. У “Словнику літературознавчих термінів” поняття “аперцепція” (лат. ad – до, percipere – сприймати) трактується як уважне, зосереджене сприймання зовнішнього щодо людини світу на основі попереднього досвіду, на противагу перцепції як несвідомому, автоматичному сприйманню. Наголошується, що “А.” привертає увагу літературознавців засіб сприймання художнього твору дорослими, філологічно вишколеними читачами з великим життєвим та естетичним досвідом [14].

Аперцепційна система тексту – це система відношень багаторівневих фактів (лексичних, граматичних, стилістичних), які перебувають у корелятивному зв’язку “першочергово освоєне в контексті – сприйняте на основі попереднього”. Найяскравіше процес аперцепції проявляється на рівні образних засобів тексту.

У художніх текстах вживання мовних засобів підпорядковується “основним естетичним і комунікативним, зображально-виражальним завданням цих текстів – емоційно, оцінно відтворювати об’єктивну дійсність через художні образи за допомогою мови” [12, 1].

Поетичний образ як динамічне явище в структурі тексту може мати різну будову: слово, сполучення слів, строфа і навіть цілісний твір. Основні ознаки образу (цілісність, оцінність, динамічність, поєднання суб’єктивного та об’єктивного, раціонального та емоційного, типового та індивідуального) визначають загальні особливості художнього тексту [6, 34; 17, 167]. Динамічність образу, за словами Г. Степанова, характеризується тим, що він містить і результат досвідного пізнання будь-якого об’єкта, і власне процес досягнення цього досвіду [16, 151]. Оскільки створення та пізнання поетичного образу визначається авторським задумом та позамовними факторами, то можемо зазначити, що його динамічність виявляється й у процесі аперцепції та декодування (вплив читацького досвіду, установок, очікувань і асоціацій). В образі спостерігаємо динаміку розвитку від знаного до незнаного, від типових відношень між об’єктами світу до несподіваних.

На динамічні властивості образу в структурі художнього тексту вказували А. Бегіашвілі [2, 16] та А. Леонтьєв [10, 24]. Образ – не опис здійсненого факту, а здійснення акту, і лише в процесі постійного становлення – його буття; його сприйняття породжує у реципієнта відчуття безпосередньої участі залучення до мистецького творення.

У нашій статті ми робимо спробу простежити процес аперцепції та декодування гоголівського образу природи на матеріалі “Вечори напередодні Івана Купала”, охарактеризувати лексичну структуру таких образних конструкцій. У випадках використання терміна *образ* матимемо на увазі тропи, зокрема метафоричний (образний) епітет, метафоричне (образне) порівняння та метафору.

Образ з лінгвістичної точки зору має трикомпонентну структуру, яка включає в себе “суб’єкт образу, засіб вираження і власне зміст ... образу” [2, 40], що суголосне потєбнянській теорії образності мови. Головна функція суб’єкта образу – виділення із цілого комплексу характеристик однієї, яка є важливою в конкретній образній ситуації. Образ як похідний продукт образно-виражальних ресурсів мови “потребує глибокого осмислення, оскільки відкриває обрії пізнання універсуму, етносу і людини водночас” [15, 3]. Засобом вираження виступає той предмет, який, на думку автора, викликає подібне емоційне враження у читача. Література відзначається насамперед тим, що письменники не обмежують себе у виборі об’єктів для позначення суб’єкта та засобу вираження поетичного образу.

Єдність цих двох компонентів, перетин їх семантичних полів створює новий художній зміст; “він вже був наявний в названих компонентах у вигляді можливості, і ці можливості пробуджуються і актуалізуються” [2, 39]. Зіставлення двох світів у межах однієї художньої структури дає змогу образу реалізувати своє завдання – поширення на суб’єкт мовного образу тих емоцій та переживань, якими зазвичай наділено засіб вираження.

Гоголівський образ природи в текстах виявляється як конденсоване поєднання двох конкретних предметів, причому один з них належить світу людини, інший – світові природи, але у текстовому полотні функціонує, як цілісний мовно-образний засіб: “*Вот уже в ясный морозный день красногрудый снегурь, словно щеголеватый польский шляхтич, прогуливался по снеговым кучам, вытаскивая зерно*” [20].

Образне словосполучення у складних взаємовідношеннях з іншими образами та авторським баченням світу збагачується, набуває своєрідних семантичних відтінків, стає характерним лише для окремого автора [3, 2].

Із поняттям образу тісно пов’язаний розгляд лінгвістикою та дотичними науками символу. Образ виступає одним із варіантів реалізації символу в прозових текстах, словесний символ лише умовно передає відношення в образі [9, 3]. Необхідно зазначити, що структура символу (подібно до структури поетичного образу) спрямована на те, щоб подати крізь кожне часткове явище цілісний образ світу [8, 35]. Як справедливо стверджує В. Жайворонок, “символ як такий виходить з образу, який, у свою чергу, ґрунтується на порівнянні” [7, 138].

Найяскравіше таку “спадковість” образу та порівняння простежуємо в описах людей. Символ дівочої краси реалізується за допомогою компаративних конструкцій типу “*волосы ее, черные, как крылья ворона, и мягкие, как молодой лен; Дивчата плавно, словно павы, и с шумом, что вихорь, скакали в горлице*” або через ускладнені порівняльні та означальні підрядні частини “*полленькие щеки козачки были свежи и ярки, как мак самого тонкого розового цвета, когда, умывшись Божьею росой, горит он, распрямляет листики и охорашивается перед только что поднявшимся солнышком*” [20].

Зміст символу розкривається у процесі декодування не як готова сутність, а як динамічне явище, розраховане на активну внутрішню роботу, інтерпретацію.

Приміром, символ зими в оповіданні М. Гоголя декодується через образне осмислення понять

морозу, інею, снігу, льоду, причому усі компоненти зазнають впливу персоніфікаційного бачення природи автором: *“...в долгий зимний вечер, когда на дворе трещал мороз и замуравывал наглухо узенькое стекло нашей хаты; Земля сделалась крепче и местами стала прохватываться морозом. Уже и снег начал сеяться с неба, и ветви дерев убрались инеем, будто заячьим мехом; Наконец снега стали таять, и щука хвостом лед расколотила”* [20].

Взаємодія прямого та переносного значення лексем у межах Гоголівських образів викликає появу підтексту як особливого текстового компонента. Двозначність, двоспрямована ідентифікація переосмислених мовних одиниць викликає особливий тип художнього мислення – тропи та фігури. При описі осінньої пори автор жодного разу не вживає лексему “осінь”, але усі образи дерев, сонця, неба, поля, степу, птахів свідчать про її прихід: *“То и дело что смотрел, не становится ли тень от дерева длиннее, не румянится ли понизившееся солнышко, – и что далее, тем нетерпеливей. Экая долгота! видно, день Божий потерял где-нибудь конец свой. Вот уже и солнца нет. Небо только краснеет на одной стороне. И оно уже тускнет. В поле становится холодней. Примеркает, примеркает и – смерклось; Стаи уток еще толпились на болотах наших, но крапивянок уже и в помине не было. В степях покраснело”* [20]. Аперцепція цієї пори року відбувається через стійкі психологічні уявлення про ознаки наближення осені, пережиті реципієнтом особисто.

Серед найбільш уживаних тропів варто назвати порівняння і епітет (прості тропи), метафору (складний троп). У динамічній структурі художнього тексту тропи – постійні складники, головна мета яких – підсилити виразність та образність мови на основі утворення переносного значення.

За теорією Р. Якобсона, тропи поділяються на два типи:

1) ті, що будуються на заміщенні поняття по осі парадигматики та встановленні смислового зв'язку за аналогією;

2) тропи, орієнтовані на синтагматичну вісь, на сполучення (а не на вибір!) та встановлення зв'язку за суміжністю [19, 299].

Утворення тропу за аналогією (метафора, оксиморон, персоніфікація, порівняння, епітет) означає взаємоактуалізацію іноді абсолютно різних двох понять, не поєднаних критерієм належності до певного роду предметів, іноді навіть різної морфологічної групи, вони поєднуються у словосполучення на підставі того, що мовець проводить відносну аналогію на основі однієї, двох або більше ознак, притаманних цим предметам [18, 583]. Такою відносністю та аналогією між поняттями характеризується зіставлення образів життя-смерть, ворон-піп, поле-дім, хмара-дах тощо, які розкриваються через одиниці лексико-семантичного поля “природа”: *“Будет же, моя дорогая рыбка, будет и у меня свадьба: только и дьяков не будет на той свадьбе; ворон черный прокрячет вместо попа надо мною; гладкое поле будет моя хата; сизая туча – моя крыша; орел выклюет мои карие очи; вымоют дожди козацкие косточки, и вихорь высушит их”* [20].

Важливо зазначити, що обмежень утворення таких тропів за будь-якими ознаками (морфологічними чи синтаксичними) немає, тому в образах зустрічаються мовні одиниці з різними граматичними характеристиками.

Тропи прийнято вважати досить істотними показниками ідіостилію письменника, оскільки вибір суб'єкта та засобу вираження мовного образу, сполучуваність лексем, індивідуально-авторські експресиви в межах художнього тексту визначають особливості авторського мововідчуття.

Проте динаміка художньої семантики засвідчує не тільки індивідуальні пошуки митців, а й різною мірою виявлений зв'язок як із власне поетичною традицією, так і з константами та архетипами народної культури, національною символікою тощо.

М. Гоголь – чіткий послідовник фольклорної спадщини українського народу не лише в описі традиційної культури, звичаєвих складових, а й у тому, як він мовотворить образи. Ці процеси легко простежуються в описах природи, де вжито постійні епітети: *“собрался он в дорогу и бережно спустился густым лесом в глубокий яр, называемый Медвежьим оврагом”* [20].

Нерідко експресія стилістичних засобів мови спирається на процес естетизації далеких від образності понять, їх оновлення через семантичну взаємодію із фольклорними, народно-розмовними елементами [5, 65]. Микола Гоголь вводить у світ образів трави, дерева, небо, приписуючи їм людські риси, дії, стани, чим повертає читача у язичницький спосіб світосприйняття: *“...и почудилось ему, будто трава зашумела, цветы начали между собою разговаривать голоском тоненьким, будто серебряные колокольчики; деревья загремели сыпучею бранью...; Деревья, все в крови, казалось, горели и стонали. Небо, раскалившись, дрожало...”* [20].

Отже, аналіз матеріалу “Вечори напередодні Івана Купала” зі знаменитого твору М. В. Гоголя “Вечори на хуторі біля Диканьки”, що увійшов до скарбниці світової класичної літератури, засвідчує, що аперцепція образних засобів на позначення природи як показників динаміки у художньому тексті видатного майстра пера першої половини XIX століття відбувається з урахуванням їх символізму, рис персоніфікації, фольклорного підґрунтя, зіставлення світу природи та світу людини.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н. Д. Образ, метафора, символ в контексте жизни и культуры / Н. Д. Арутюнова // Res Philologica. Филологические исследования. Памяти академика Г. В. Степанова. – М.-Л.: Наука, 1990. – С.71-88.
2. Бегиашвили А. Ф. Философия и поэзия. Философские проблемы поэтической речи / А. Ф. Бегиашвили. – Тбилиси: Мецниереба, 1973. – 78 с.
3. Беценко Т. П. Структура і поетичні функції атрибутивних словосполучень у поезіях шістдесятників: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 “Українська мова” / Т. П. Беценко. – Х., 1999. – 20 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь ВТФ “Перен”, 2007. – 1736 с.; іл.
5. Данилюк Н. О. Традиційне і новаторське в мовній структурі сучасної метафори / Н. О. Данилюк // Мовознавство. – 1984. – № 4. – С. 64-67.
6. Димитренко Л. В. Индивидуальное в словесном поэтическом образе / Л. В. Димитренко // Записки з романо-германської філології. Зб. наук. пр. – Одеса: Патетар, 1999. – Вип. 4. – С. 33-44.
7. Жайворонок В. В. Символіка народного образу та авторського (крилатого) слова й виразу / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2005. – № 3-4. – С. 138-147.
8. Колесникова Л. Символ як об’єкт дослідження багатьох наук / Л. Колесникова // Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні праці. – Луганськ: Вид-во ЛДПУ “Альма-матер”, 2001. – № 3 (35). – С. 34-39.
9. Кононенко В. І. Словесні символи: проблема інтерпретації / В. І. Кононенко // Вісник Прикарпатського університету імені В. Стефаника. Філологія. – Івано-Франківськ, 1995. – Вип. 1. – С. 3-11.
10. Леонтьев А. А. Восприятие текста как психологический процесс / А. А. Леонтьев // Психолінгвістическая и лингвистическая природа текста и особенности его восприятия. – К.: Вища шк., 1979. – С. 18-29.
11. Поляков М. Я. Вопросы поэтики и художественной семантики: Монография / М. Я. Поляков. – М.: Сов. писатель, 1986. – 480 с.
12. Пономаренко А. Ю. Фразеологічні одиниці з демінутивним та аугментативним компонентом в сучасній українській мові: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 “Українська мова” / А. Ю. Пономаренко. – К., 2003. – 20 с.
13. Словник іншомовних слів / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
14. Словник літературознавчих термінів // <http://www.ukrlit.vn.ua/info/dict/3h1kf.html>
15. Слухай Н. В. Художній образ у дзеркалі міфу етносу: М. Лермонтов, Т. Шевченко (лінгвосоціотичний аспект): автореф. дис... на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: 10.02.02 – 10.02.01 “Російська мова”, “Українська мова” / Н. В. Слухай. – К., 1996. – 48 с.
16. Степанов Г. В. Язык. Литература. Поэтика / Г. В. Степанов. – М.: Наука, 1988. – 382 с.
17. Терехова Д. І. Особливості сприйняття лексичної семантики слів (психолінгвістичний аспект): Монографія / Д. І. Терехов. – К.: Київський державний лінгвістичний університет, 2000. – 244 с.
18. Трутяк І. Функціонування у тексті тропів, що утворено за принципом аналогії ознак двох понять / І. Трутяк // Семантика мови і тексту. Збірник статей VI Міжнародної конференції. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С. 582-584.
19. Якобсон Р. Работы по поэтике: Переводы / Р. Якобсон. – М.: Прогресс, 1987. – 464 с.
20. Гоголь Н. В. Вечори на хуторі біля Диканьки. Частина перша / Н. В. Гоголь // <http://ilibrary.ru/text/1088/index.html>.

Анотація. У статті описано процеси аперцепції та декодування образних засобів на позначення природи в художніх творах Миколи Гоголя (на прикладі “Вечори напередодні Івана Купала”), досліджено динамічність цих процесів через символізм, персоніфікацію, фольклорне підґрунтя текстів.

Ключові слова: аперцепція, декодування, образ, природа, текст.

Annotation. The article describes apperception and decoding processes of the tropes describing the nature in the artistic works of Nikolai Gogol (on “Eve evening on Ivan Kupala’s day”), investigates the dynamics of these processes through symbolism, personification, folk foundation of the text.

Keywords: apperception, decoding, image, the nature, text.